

Str. 348, slika: prikazana je standardna Kruppova težka poljska havbica (*Feldhaubitze*), model M-1902, kalibra 155 mm (cf. C. Johnson, o.c., 53, slika zgoraj). Malo verjetno je, da bi fotografija nastala januarja 1916, in sicer tako zaradi takrat še neuporabljenih čelad M-16 kot zaradi lahkih uniform; posnetek verjetneje izvira iz poznega poletja ali iz jeseni 1916, vsekakor iz časa razpletanja verdunske bitke.

Str. 377, slika: zimski posnetek nemških kanonirjev s starejšim Kruppovim modelom 12-centimetrskega topa nikakor ni mogel nastati maja 1916; zaradi značilnih pruskih pikač na glavah soldatov je verjetneje, da gre za prizor z vzhodne fronte v zimi 1914/1915, ki je bila takrat vseskozi zelo aktivna zaradi nemške protiofenzive proti ruskim armadam na Poljskem.

Str. 399, leva slika: vidimo nemške kanonirje ob minometalcu; če gre za soško bojišče, je fotograf posnel prizor v teku prebojne operacije ob gornji Soči oktobra 1917. Slika desno: za ta posnetek padlih italijanskih vojakov v strelskem jarku se navadno navaja, da je nastal 29. junija 1916 po avstrijskem plinskem napadu na Dobrdoški planoti, in sicer na koti 197 v bližini glavnega vrha Sv. Mihaela (kota 275).

Str. 407, slika desno spodaj: HMS *Queen Mary*, ena od žrtev jutlandske bitke, je sicer pravilno označena kot bojna križarka, vendar je dobro pripomniti, da gre za bojno enoto razreda *Lion*, s polnim izpodrivom 29.680 ton. Gradnja treh enot tega razreda je bila ukazana leta 1910 v skladu s programom rasti *Royal Navy* (cf. A.J. Watts, o.c., 50; Boris Švel, *Washingtonski sporazum o omejitvi pomorskega naoružanja 1922*, I. dio, Hrvatski vojni VII/30, prosinac 1997, 74–81, s slikami).

Str. 499, slika spodaj levo: gre za enega izmed posnetkov znanega dokumentiranja avstrijskega vojnega plena v eksploataciji dosežkov bovsško-tolminske prebojne operacije, globoko v italijanskem zaledju pri Vidmu (Udinu/Udinah), v začetku novembra 1917. Italijanski možnar je pritrjen na veliko jekleno štirikolesno lafeto, prirejeno za motorno vleko in premikanje po mokrotnih tleh (cf. C. Johnson, o.c., 61, slika zgoraj).

Str. 561, slika spodaj desno: za posnetek britanskega vojaka, opremljenega z jekleno čelado skledastega modela in vsega v siju ognjemeta svetilnih in svetlečih izstrelkov, navadno velja, da je bil narejen na zahodnem bojišču, vsekakor na tistem delu fronte, ki ga je držala BEF – *British Expeditionary Force*, v Flandriji ali na Sommi (cf. A.J.P. Taylor, *The First World War. An Illustrated History*. Penguin Books Ltd. Harmondsworth, Middlesex, England 1985, slika ob notranjem naslovu, 135, (Pl.) 100: izvirnik hrani *The Radio Times Hulton Picture Library*).

Z navajanjem podrobnosti smo hoteli obogatiti nekatere vednosti v zvezi s 1. svetovno vojno. Vzpodbudo nam je dala prav odlična monografija J. Piekalkiewicza. Slikovno gradivo se kaj hitro izkaže za dragocen dodatni vir informacij, vendar neupoštevanje le-teh lahko pripelje do pomot.

Davorin Vuga

Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*. Beograd : Institut za noviju istoriju, 1994. 327 strani.

V zgodovinopisju se je analitično proučevanje oboroženih sil na prostorih nekdanje Jugoslavije nanašalo predvsem na obdobje vojn ali neposrednih vojnih priprav (P. Tomac, V. Terzić). Položaj armade v miru so zgodovinarji obravnavali samo v kontekstu širših, najpogostejše političnih dogajanj. Raziskovanje vojske kot družbene institucije, ki v miru vpliva na gibanje in dogajanje v družbenem življenju, hkrati pa je od njih tudi odvisna, je malo več kot pred enim desetletjem začel Mile Bjelajac, višji znanstveni sodelavec v *Institutu za noviju istoriju Srbije*. Še kot mlad asistent je objavil svoja prva dela o fenomenu vojske: monografijo *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921* (Beograd, 1988) in vrsto prispevkov v znanstveni periodiki in tisku.

S svojo drugo monografijo je avtor potrdil, da je odličen poznavalec te problematike. Temelj knjige tvori doktorska disertacija, ki jo je zagovarjal 1992 na Filozofski fakulteti v Beogradu z naslovom *Vojska Kraljevine Jugoslavije 1929–1935*. Delo je napisano na podlagi obsežnega, zlasti arhivskega in v manjši meri objavljenega gradiva (avtor je opravil raziskave v sedmih arhivih v ZR

Jugoslaviji in tujini) ter ustrezne literature. Že hiter pogled na znanstveni aparat nam da vedeti, da je največ uporabljal fonde *Vojnoistorijskega arhiva* v Beogradu. Po obsegu so na drugem mestu viri, ki se nahajajo v fondih francoskega *Arhiva kopenske vojske* in *Diplomatskega arhiva* v Parizu, ker je v raziskovanem obdobju »Francija bila zaveznik, pred katerim se ni tako rekoč prav nič skrivalo, kar je omogočilo njenim predstavnikom, da so lahko pošiljali v svojo metropolo obilico točnih podatkov s svojimi spremnimi komentarji.« Ustrezno gradivo je v manjšem obsegu našel tudi v *Arhivu Jugoslavije*, *Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti*, *Arhivu Srbije* v Beogradu in *Arhivu Hrvatske* v Zagrebu.

Med najbolj pomembnimi objavljenimi viri, ki jih je uporabljal, so: Stenografske beleške skupštine Kraljevine SHS 1923–1928 in Kraljevine Jugoslavije 1932–1935; Zakon o ustroju vojske i mornarice, Beograd 1923; Vojno-kazneni zakon Kraljevine SHS iz 1928 in Kraljevine Jugoslavije iz 1930; Budžet državnih rashoda i prihoda Kraljevine SHS (Jugoslavije) za 1928/29 in 1934/35 (Sarajevo 1935); Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji* (knj. I–II, Zagreb 1986). Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva je moral avtor uporabljati tudi memoarske spise pomembnih osebnosti vojaškega in političnega življenja Kraljevine Jugoslavije: S. Pribićevića, I. Meštrovića, M. Stojadinovića, D. Smiljanića, J. Horvata, P. Draškića, B. Ilića.

Časnike je lahko uporabljal kot uporaben vir za obdobje do 1928, za čas liberalnega novinarstva, za obdobje od 1932 do 1935 pa je lahko na njihovi podlagi, zaradi pomanjkanja virov, izpeljal samo faktografsko rekonstrukcijo nekega dogodka.

Pri izboru domače literature prevladujejo dela, ki imajo splošni značaj in so lahko avtorju koristila samo za postavitev splošnega okvira osrednjega predmeta raziskovanja. Veliko število del tujih avtorjev, med katerimi je največ francoskih, poleg njih pa še britanskih, ameriških in celo poljskih, je Bjelajac uporabljal kot vir za specifične podatke in za metodološke rešitve, pri čemer so služila kot konceptjski vzorec.

Knjiga je zasnovana tematsko, z jasno definiranimi lastnostmi posameznih obdobj. V štirih poglavjih je izoblikoval sedem relevantnih znanstvenih vprašanj, ki bolj ali manj tvorijo tematsko celoto. Področje avtorjevega interesa se ne omejuje samo na analizo učinkovitosti, vojne doktrine in razvoja oboroženih sil Kraljevine SHS/Jugoslavije. Ne da bi zmanjšal njeno temeljno nalogo – obrambo državne neodvisnosti in celovitosti, je prikazal odvisnost vojske od notranjepolitičnega in mednarodnega dogajanja.

V prvem poglavju (str. 15–83), ki se kronološko in tematsko loči od ostalih treh, so izpostavljeni ekonomski in politični pogoji v državi v času vzpostavitve tehničnih in kadrovskih temeljev Vojske Kraljevine Jugoslavije. Z odpiranjem nekaterih pomembnih vprašanj: politika oboroževanja, razvoj infrastrukture, projektiranje vojaške industrije, sodelovanje z zavezniki, šolanje oficirskega kadra, brez katerih ne moremo razumeti položaja in razvoja oboroženih sil v celotnem medvojnem obdobju, nas to poglavje uvaja v središnji predmet raziskovanja.

Na začetku dela (str. 15–23) je predstavljena zakonodajna dejavnost, ki je Vojski Kraljevine SHS dala nepogrešljive zakonske temelje. Po ustavnem konstituiranju države in umirjanju političnih dogajanj 1922 je Narodna skupščina julija 1923 po hitrem postopku sprejela Zakon o ustroju Vojske i Mornarice. Zaradi ekonomskih, materialnih in kulturnih dejavnikov (nizek nivo izobrazbe v državi in visoke stopnje nepismenosti), ki so zakonodajalcem vsiljevali okvire njihovega dela, je sprejeti zakon postal ovira pričakovani modernizaciji oboroženih sil, ker je pomenil le majhno modifikacijo zakona o ustroju Vojske Kraljevine Srbije iz 1904. Do 1928 so zakon spremenili in dopolnili z 88 uredbami.

Medtem ko se je vojaška zakonodaja oblikovala počasi, je 1923 z ustanovitvijo Sveta za državno obrambo, medministrskega telesa, ki je imelo nalogo »predlagati politiko razvoja gospodarstva, ki bo usklajeno s potrebami obrambe«, bilo armadi omogočeno, da z gospodarstvom neposredno uresničuje sodelovanje pri razvoju vojaške industrije.

Izkušnje iz prve svetovne vojne, ki se je pokazala kot totalna, so opozorile na potrebo po vedno večji uporabi tehničnih sredstev in milijonskih vojaških efektiv v vojnih operacijah. Pri oblikovanju vojnih doktrin in razvoju oboroženih sil je med obema svetovnima vojnima prevladovalo prepričanje, da se bo bodoči vojni spopad izvajal v neprimerno večjih razsežnostih. Predvidevali so, da bo končni izid vojne odvisen predvsem od gospodarske moči države, zlasti od industrijske proizvodnje. Zato je bilo eno prvih vprašanj, s katerimi se je ukvarjal Svet, kako oskrbeti državo z

zadostnimi količinami železa in jekla ter z najpomembnejšimi kovinami za vojaško industrijo. Že septembra 1923 je Svet, po šestmesečnih pripravah, predlagal najbolj optimalno rešitev za proizvodnjo železa in jekla. Center proizvodnje teh kovin bi moral biti v Varešu in Ljubiji, predelave pa v Zenici.

Trdna usmeritev vojaških krogov, da se ustvarijo pogoji za postavitev domače vojaške industrije, ni dala nobenih oprijemljivih rezultatov do 1928. Jugoslovanska država je imela preslabe finančne možnosti, da bi znotraj proračunskih sredstev zadovoljila te potrebe.

Menim, da bi lahko avtor, ki je svoje raziskovanje objavil predvsem na številčnih kazalcih, navedel več podatkov o realnih ekonomskih možnostih države – absolutni znesek in proporcionalno razmerje bruto nacionalnega dohodka, državnega proračuna in vojaških stroškov, ki bi nam ustvarili popolnejšo predstavo glede pogojev za oblikovanje vojaške industrije v državi.

Bjelajac se ni izognil niti političnemu ozadju vprašanja modernizacije armade. Potem ko je Narodna skupščina 1922 odobrila visoko posojilo za nakup 500.000 modernih pušk, medtem pa se je mednarodna politična situacija začela popravljati, je finančni minister Milan Stojadinović predlagal, da se ne hiti s tako visokim finančnim stroškom, ker je državo zajela ekonomska kriza. Končno so sklenili nakup s 50.000 puškami (str. 25–26).

V drugem in hkrati tudi najbolj obsežnem poglavju (str. 81–189), ki prav tako kot naslednji dve zajema časovno obdobje od 1929 do 1935, je obdelal tri vprašanja: razvoj formacije, program oboroževanja in kadri Vojske Kraljevine Jugoslavije.

Bjelajac spremlja razvoj formacije po zvrsteh vojske (kopenska vojska, letalstvo in mornarica), znotraj zvrsti pa po rodovih. Tega vprašanja ni obravnaval samo s stališča vojaške doktrine, ampak tudi ekonomske moči države ter vpliva posameznih generalov in kralja. Z analizo številčnosti, opremljenosti in mobilnosti osnovnih vojaških enot je avtor sklepal, da kopenska vojska, kot najpomembnejša zvrst Vojske Kraljevine Jugoslavije, ni spremljala sodobnih tokov glede zmanjšanja formacije in posodabljanja bojne taktike. Jugoslovanska pehotna divizija polne sestave je štela 40.000 ljudi in na pohodu se je razporedila na 32 kilometrov dolgi črti (v istem obdobju je imela francoska divizija 36 strelskih čet, romunska 27–48, jugoslovanska pa 86, str. 82). Tako velika enota je v pogojih skromno razvitih komunikacij potrebovala za mobilizacijo in koncentracijo 30 dni. Poleg materialnih in kadrovskih težav so zmanjšanje formacij onemogočala tudi konservativna razumevanja starih generalov. Pomanjkanje opreme in oborožitve je tudi povzročilo potrebo po veliki formaciji, saj »je morala masa nadomestiti tehniko«. Oblikovanje majhnega števila divizij je pogojevalo pomanjkanje generalštabnih oficirjev in specialistov tehničnih služb. Zastarela razumevanja taktike osnovnih enot, ki niso upoštevala nove moči artilerijskega in avtomatskega ognja, uporabe oklepnih in letalskih sredstev ter modernih sistemov za zveze, so prispevala k ohranitvi zastarele formacije.

Glede odnosa do jugoslovanstva je avtor potrdil vlogo vojske kot kohezivne sile v multinacionalni skupnosti, ki je bila nagnjena k politični in nacionalni partikularizaciji. Aktivni oficirski zbor, ne glede na nacionalno pripadnost, razen posameznih primerov ni kazal simptomov nacionalnega razdvajanja. Tu se je vojaška organizacija razlikovala od politične prakse. Moralna podlaga pri utrjevanju skupnosti je moralo biti jugoslovanstvo. To se je zlasti krepilo pri mlajših generacijah, ki so se že šolale na jugoslovanskih vojaških šolah.

V tretjem poglavju (str. 191–240) je avtor preko človeških virov, usposobljenosti in mobilizacijske pripravljenosti vojske obravnaval obrambne sposobnosti države.

V jugoslovanskem Generalštabu je bila izdelava vojnih načrtov obravnavana s strateškega, političnega in ekonomskega stališča. Vojni načrt z Italijo, ki je predvideval preventivno zasedbo severne in srednje Albanije, je bil z vojaškega stališča upravičen, vendar s političnega ranljiv, ker bi izzval mednarodno krizo.

Znotraj vojaškega sodelovanja z Malo antanto so izdelali načrta za vojno proti Madžarski in Bolgariji. Načrta sta predvidela, da se najprej izpelje vdor in nevtralizacija Bolgarije z zasedbo Sofije, nato pa se še sproži skupna zavezniška akcija proti Madžarski in da se na koncu vse razpoložljive sile koncentrirajo proti Italiji.

Jugoslovanski vojaški vrh, z njim tudi vrhovni poveljnik – kralj, je ves čas trepetal pred morebitnim in tako rekoč zanesljivim italijanskim napadom. Ta strah je bil upravičen, saj je celotno italijansko strateško načrtovanje med 1918 in 1940 bilo naravnano na uničenje Jugoslavije, pri

čemer bi ji pomagali Madžarska in Albanija. V jugoslovanske vojaške in politične kroge je veliko vznemirjenja vneslo spoznanje, da se Francija kot najmočnejši zaveznik vedno bolj zavzema za mir, ker se ni čutila sposobne, da bi lahko popolnoma branila Jugoslavijo. Še posebej je položaj postal dramatičen, ko je Italija junija 1934 uprizorila demonstracijo sile s floto pred Dračem, da bi izvedla pritisk na Albanijo, na severu države – na meji z Jugoslavijo – pa je istočasno koncentrirala 1.500.000 ljudi.

Odnosi med Kraljevinama Jugoslavije in Bolgarije so bili v celotnem medvojnem obdobju napeti in slabi, ob kratkotrajnih obdobjih izboljšanja in pomiritve. Vzroke za napetost v medsebojnih odnosih lahko iščemo v pogostih atentatih in terorističnih akcijah makedonskih revolucionarjev v Jugoslaviji, ki jih je podpirala Bolgarija. Sredi 1930 je Generalštab začel z načrtovanjem preventivne akcije proti Pirinski Makedoniji. Z analizo številčnosti in sestave enot ter taktike za predvideno operacijo nam Bjelajac prikaže načrte vojne akcije.

V zadnjem poglavju (str. 241–282) je avtor kritično ocenil vlogo in položaj vojske v jugoslovanski državi. Toda, na eno vprašanje in sicer, kakšna je bila vloga vojske v udaru 6. januarja 1929, je dal samo delni odgovor. Po njegovem prepričanju je bilo stališče vojske opredeljeno z njeno najpomembnejšo nalogo – obrambo države in z nalogo, da je v primeru večjih notranjih nemirov zadnja zaščitnica miru in življenja vsakega državljana.

Avtor je poskusil argumentirano razbiti ideološke predsodke o privilegiranosti starešinskega kadra, ki so desetletja prevladovali v jugoslovanskem zgodovinopisju. Po avtorjevem prepričanju, »je eden glavnih dokazov, da je bil oficirski zbor trden steber kraljevega režima in zvest osebnosti vrhovnega poveljnika, neproblematično vsiljevanje materialnih in finančnih omejitev, ki so ga prizadele v letih krize. S tem je odpadla možna trditev, da je oficirski zbor predstavljal v režimu privilegirani sloj« (str. 249). Tudi iz drugih dejstev lahko sklepamo, da večina oficirskega zbora ni bila prav z ničimer privilegirana glede na podobne kategorije prebivalstva. Podaljšani delavnik oficirjev so razumeli kot pomembno dolžnost in posebno odgovornost. V času ekonomske krize 1932 so oficirjem zmanjšali plače za 20 %. Ob edinem živem vojvodi, je imelo pravico do uporabe avtomobila v cilju reprezentance samo še devet visokih oficirjev.

Bjelajac oporeka tudi mnenjem, ki so bila lansirana v politični praksi o »okupaciji« posameznih krajev na podlagi mirnodobne razporeditve vojske. Po temeljiti rekonstrukciji razporeditve mirnodobnih garnizij, vzrokov, ki so določali njihovo velikost, in višine stroškov intendantskih potreb, lahko sklepamo, da ni bilo namena, da bi se skozi to obliko dalo nekemu narodu ekonomske privilegije.

Avtor je v prilogah (str. 297–312) objavil sedem izbranih dokumentov o formaciji jugoslovanske vojske, seznam predmetov in profesorjev Višje šole vojaške akademije, seznam upokojenih generalov v letu 1929, seznam imen enot in ustanov, rodov in zvrsti jugoslovanske vojske. Objavljeno je veliko število fotografij, med katerimi so mnoge javnosti predstavljene prvič.

Ta knjiga nam potrjuje, da je jugoslovanska vojska v mirnodobnem, a hkrati politično nestabilnem obdobju, dobila svojega zgodovinarja. Upamo, da ga bo dobila tudi na naših prostorih. O tem pomembnem družbenem segmentu bo Mile Bjelajac s svojo tretjo monografijo kronološko zaokrožil celoto.

Zvezdan Marković

Družba sv. Mohorja. Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru (1851–1995). Celje, Celovec, Gorica 1996, 195 strani.

Takle prikaz bi z veseljem napisal rajni Miloš Rybář, izvrsten poznavalec zgodovine Mohorjevih družb. Ker ga žal ni več med nami, bom to opravil jaz.

Po daljšem dogovarjanju so Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva družba naposled izdale skupno zgodovino. Ta sega od nastanka izhodiščne družbe (društva) v Celovcu leta 1851 (pri čemer je leto ustanovitve stvar interpretacije), do njene selitve v nemirnem času po prvi svetovni vojni leta 1919 na Prevalje, oddvojitve od Celovške oz. ustanovitve Celjske Mohorjeve družbe s preselitvijo v Celje in njeno delovanje do 1995, delovanje oz. bolj juridični obstoj in z razmerami pogojeno